

МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЖИТТЄВОГО ПРОСТОРУ В ЗОНАХ ПОГРАНИЧ

У статті висвітлено методологічні засади дослідження пограничних територій у контексті напрацювань сучасної історичної регіоналістики. Подано характеристику загальних підходів, що застосовуються для аналізу життєвого простору в зонах погранич. Визначено етнокультурну специфіку Південної України з акцентом на існуванні в субрегіоні складного переплетення цивілізаційних та культурних впливів.

Ключові слова: історична регіоналістика, Південна Україна, цивілізаційне пограниччя, регіональна аналітика, кордони.

The methodological principles of the boundary territories study in the context of the modern Historical Regionalistics are described. The characteristic of the general approaches applied for the analysis of living space in the zones of the border is given. The ethnic and cultural specificity of Southern Ukraine with the emphasis on the existence of the complex interlacement of civilizational and cultural influences in the subregion is determined.

Keywords: Historical Regionalistics, Southern Ukraine, civilizational boundary, regional analysis, borders.

Сучасні теорії погранич базуються на їх осмисленні в контексті специфічних соціальних відносин, створюваних присутністю кордону. Відповідно й соціологічні дослідження в період, що передував конфлікту на Донбасі, підпорядковувалися завданню з'ясувати, чи формує ситуація пограниччя особливу ідентичність («жителів пограниччя»). Пошлемося на результати анкетування, проведеного з 21 вересня по 31 жовтня 2009 року в шести прикордонних районах Луганської області. Особлива увага зверталася на те, як витримуються норми добросусідства, комунікабельності, наскільки кордон формував потребу в подвійній ідентичності. Результати опитування для багатьох виявилися несподіваними: 52 % респондентів заявили, що мешканець пограниччя нічим не відрізняється від інших. Решта поділилася на тих, хто доводив, що населення прикордонних населених пунктів має бути більш законослухняним, пильним, дисциплінованим, компетентним, порівняно з іншими, і тих, хто звертав увагу на поширення напівлегальних і нелегальних практик (уміння обходити закони, схильність до занять контрабандою). Зверталася увага на те, що мешканцям Сходу України не притаманне розвинене «відчуття кордону»; у всякому разі у 2009 році кордон тут не сприймався як межа, що відділяє від «чу-

жих». Відтак і власний образ «жителів пограниччя» не був тоді належним чином відрефлексований [16].

Погляд на людину пограниччя не лише як на соціокультурний, а й соціально-антропологічний феномен, запропонований мексиканським науковцем О. Мартінесом, вивів науковців Південної України на спеціальний аналіз «феномена маргінальної людини». Маргінальність розглядається при цьому як ситуація дезадаптації, непристосованості індивіда, який живе в полі дії двох культур. Передбачалася навіть можливість культурного шоку в разі різких змін соціокультурної ситуації – таких, які створилися внаслідок появи нових кордонів на пострадянському просторі. Розрив соціальних взаємодій, що складалися десятиріччями, руйнування економічних і культурних зв'язків спричинили ефект культурної андрогінізації, коли в одному суб'єкті поєднуються елементи різних культур. Модель культурної андрогінізації в баченні фахівців є проміжною між маргіналізацією та інтеграцією [5, с. 169–174]. Зрозуміло, що йшлося про певні ідеальні типи, проте воєнні події на Сході України спричинили тенденцію політичної маргіналізації.

Надзвичайно важлива й цікава проблема – як і якою мірою реальні кордони співвідносяться з уявленнями мешканців щодо того, де насправді проходить межа

між «своєю» та «чужою» територіями – на пострадянському просторі лише починає розроблятися. Робиться це, зокрема, і на матеріалах російсько-українського порубіжжя. На якості таких досліджень, на жаль, виразно позначається «бар'єрна» функція сучасного кордону: емпіричні дослідження проводяться по один його бік (із застереженнями щодо «певних обмежень», які існують на проведення таких досліджень з іншого боку), далеко не повністю освоюється пласт літератури, створений «по інший бік кордону» [2, с. 5–6]. Однак навіть якщо реєструються самоочевидні факти, простеження того, наскільки зберігають функцію «розділення» давно зниклі колишні адміністративні кордони, становить чималий інтерес. Заслугує на увагу й гіпотеза щодо існування інерційних, переданих з покоління в покоління, чинників, що впливають на культурний ландшафт і регіональну самоідентифікацію людей, які живуть сьогодні в різних країнах.

Аналітика, що стосується погранич, має своїми вихідними постулатами переважно категорії геополітики (політичні впливи, безпека, конфлікти тощо) або геоeкономіки (системи економічної залежності, торгівля, інвестиції тощо). Останнім часом відбувся своєрідний поворот у бік термінів геокультури (культурні впливи, обміни, престиж, відмінності і т. п.). Він уявляється надзвичайно продуктивним, особливо з урахуванням моделей геополітичної динаміки, запропонованої Р. Коллінзом. Уведене ним поняття *окраїнності* пропонує ключ до розуміння залежності між розмірами території, протяжністю кордонів та суспільними настроями на пограниччях. Надмірне розширення держави вводить у дію, за Р. Коллінзом, «принцип надрозширення» – відчуження на окраїнах здатне дестабілізувати ситуацію і навіть призвести до втрати окраїнних територій чи розпаду держави. Отже, внутрішня стабільність периферій залежить, з одного боку, від престижу влади центру, а з другого, – від геокультурних орієнтацій погранич і місцевих ідентичностей [14, с. 107–121].

Для аналізу взаємодій у зонах погранич особливо продуктивним виявився *синергетичний підхід*. Нелінійність і нерівноважність таких взаємодій тут впливає з факту наявності внутрішніх суперечнос-

тей і потужних зовнішніх впливів. Самоорганізація системи порушується, унаслідок чого вона, як правило, переходить у фазу флуктуації (балансування на грані розпаду внутрішніх зв'язків). Імовірним стає біфуркаційний вибух, після якого розвиток набуває важко передбачуваної непевності. По суті з таким вибухом маємо справу на Донбасі.

Перспективним для аналізу локальних ідентичностей Південної України уявляється *біогеодетерміністський* метод, який розглядає національний простір як етносоціоприродне утворення, як систему, окремі елементи якої взаємодіють із середовищем і створюють під їх впливом власну культуру життєзабезпечення. Біогеодетерміністський метод і заснований на ньому геокультурний підхід дають змогу розкрити самотність регіональних різновидів культури крізь призму їх зв'язків із простором, його кліматичними та гідрологічними особливостями.

Оскільки історична регіоналістика базується переважно на ретроспективному баченні соціальних процесів, корисним для неї є метод *елевації*, згідно з яким, «еволюційно ранні процеси розглядаються з урахуванням еволюційно пізніх, минуле – крізь призму майбутнього» [12, с. 16–17]. У рамках *соціологічного* методу здійснюється аналіз групової поведінки, зумовленої специфікою проживання в замкнених ареалах. *Структурно-функціональний* метод відкрив широкий простір для дослідження структури й управлінських функцій еліт.

У дослідженні регіону витримується запропонована В. Євтухом градація критеріїв, які впливають на динаміку етнополітичних процесів. Ідеться про етнічний склад населення, поселенську структуру, роль і місце міграцій, вплив компонентів соціально-політичного буття на громадсько-політичні орієнтації. Фактор пограниччя сьогодні, коли Україна межує із сімома країнами, впливає на ідентифікаційні практики навіть більше, ніж у минулому. Особливістю пограничних ареалів є формування міні-ринків праці, які функціонують за своїми, відмінними від загальноукраїнських, правилами [4, с. 244–254].

Оскільки політичне розмежування в регіоні досягло стадії критичного розколу, надзвичайно важливо, щоб створений Російською Федерацією інформаційний

пресинг якнайменше позначався бодай на якості наукових репрезентацій. З огляду на це, авторка стримано ставиться до зливи інформації, яка переповнює Інтернет та соціальні мережі, віддаючи перевагу друкованим джерелам.

Не намагаючись відтворити у скільки-небудь систематизованому вигляді притаманний Південній Україні подієвий контекст, авторка зосереджує увагу, і то здебільшого тезисно, лише на найпомітніших віхах в історії регіону і на відповідних політичних процесах. Свідомо обираючи саме такий ракурс дослідження, ми виходили з того, що притаманна значній частині наукової літератури перенасиченість фактичним матеріалом відлякує читача, стає на заваді самостійному мисленню. Адже в непростих сучасних умовах не так важливо відповісти в кожному конкретному випадку на питання «що сталося?», як відшукати відповідь на питання «чому це сталося?» і «кому це було вигідно?».

Межі регіону та його специфічні особливості. Глобалізація, яку зазвичай отожднюють з космополітизацією і уніфікацією, до невпізнання змінила сучасний світ, перевела на рівень багатofакторної складності соціальні практики, політику, суспільне життя як таке. Одним з найочікуваніших її виявів стало бурхливе зростання регіоналізму, найрізноманітніші прояви якого характеризуються домінуванням локально орієнтованих цінностей і пріоритетів. У такій орієнтації є чимало позитивів, пов'язаних з ускладненням культурно-цивілізаційних ландшафтів, здоровою конкуренцією укладів і способів життя, стилів мислення й поведінки. Виявилися й негативи – насамперед розширення сфери дії радикального націоналізму, расизму, ксенофобії, прогресуюче зростання сепаратистських рухів, збільшення кількості «гарячих точок» на планеті.

За таких умов історична регіоналістика концептуалізувалася як синтетичний науковий напрям, орієнтований на простеження в регіональному вимірі найрізноманітніших суспільних станів. Це не просто «обрамлення» історичними сюжетами складних і неоднозначних процесів, що відбуваються в майже безмежному просторі взаємовідносин по лінії глобальне–національне–регіональне–локаль-

не. Це ще й методологічний ключ, який пропонує механізми сполучення макро-, мезо- й мікропідходів у соціальному пізнанні на будь-якому часовому відрізьку існування людства. А також «рамка-вікно» для спостереження за рухом ідей і формуванням ідентичностей, для пошуку історичних паралелей та опор для колективної пам'яті. Тут уже неможливо обійтися без своєрідної соціальної топології – аналізу історично сформованих і нещодавно набутих відмінностей та поєднувальних об'єктивних і суб'єктивних зв'язків, взаємовпливів різного роду мереж, а також уявлень індивідів, груп, суспільних етапів про пріоритетні шляхи національного й регіонального розвитку, про близьких і далеких сусідів.

Спробуємо з'ясувати, у якому співвідношенні перебувають риси типовості й нетиповості в регіоні, що його умовно називають «Південна Україна». Про умовність доводиться говорити тому, що соціологи, історики, географи, культурологи досі сперечаються щодо змістовного наповнення цього поняття, зокрема, щодо північних рубежів цього регіону. Чи є, приміром, увесь Донбас частиною Південної України? Чи можна розглядати цей регіон як своєрідну локальну субцивілізацію? Зрештою, яке майбутнє для нього вимальовується у зв'язку з тим, що доля анексованого Криму поки що виразно не проглядається, а на карті Донбасу, ймовірно, з'являться демаркаційні лінії, які змусять по-новому осмислити проблему центрів регіону.

Освоєння південного регіону почалося з Криму. Фахівці фіксують наявність у Криму з кінця VII ст. до н. е. до IV ст. н. е. трьох етнокультурних зон. Першу утворило аборигенне населення Криму – таври чи скіфи, другу – кочовики Степу та північних передгір'їв, третю – грецькі колоністи. III століття до н. е. стало часом підвищеної рухливості мешканців Криму, пов'язаної насамперед із занепадом Причорноморської Скіфії. Спочатку нові скіфські племена, що прибували з півночі, зруйнували майже всі грецькі форпости, надалі самі скіфи під тиском сарматів мусили відступати в гірську місцевість, асимілюючи таврів. Греки зберегли домінуючий вплив лише на Керченському півострові. Утворене ними Боспорське царство було державою абсолютно нового для

античного суспільства типу. Його часто називають «протоелліністичною державою», яка поєднувала в собі елліністські та «варварські» (негрецькі, за античною термінологією) елементи. А першою негрецькою державою в Криму стало т. зв. пізньоскіфське царство, історія якого, попри його майже чотиривікове існування, належним чином не прояснена. Його кінець пов'язаний з появою на півострові готів – германських племен, які фактично знищили пізньоскіфський етнос. У кінці III ст. у Криму з'явилися іранські племена аланів. Саме на базі готів та аланів тут, на думку науковців, почав формуватися новий етнос [8, с. 88–90, 95–99].

Після розпаду Римської імперії Крим потрапив до сфери впливу Візантії, а з кінця VI ст. ввійшов до складу Хозарського каганату. Починаючи з IX ст., у степовому Криму утверджуються печеніги, а з XI ст. – половці. Свою присутність на півострові зафіксували й русичі; завоювавши Корсунь (Херсонес), київський князь Володимир прийняв там християнство.

Від 1223 року починається успішне проникнення в Крим татар. Невдовзі весь півострів, за винятком італійських колоній, які зберігали самоуправління, увійшов до складу ординських володінь і став одним з улусів Орди. Назва К'ирим, яка в цей час вперше з'являється, спочатку була надана місту Солхату (Сурхай, нині – Старий Крим), а у XV ст. поширилася на весь півострів.

Що ж до материкового Причорномор'я, то воно, хоч і не було так густо заселене, як Крим, утім, попри постійні переміщення й набіги кочовиків, аж до XVI ст. ще не було «Диким полем». В. Гулевич перелічив десятки поселень і городищ на його теренах, тут був навіть свій монетний двір. До складу Кримського ханства входило північне Приазов'я, власне Кримський півострів без князівства Феодоро та генуезьких володінь на південному узбережжі. Загалом же, як уважають фахівці, «історична географія Криму, як і його місце в адміністративному устрої Золотої Орди, вивчені недостатньо» [3, с. 22–24].

Складна конфігурація різноспрямованих впливів зумовила досить стійку закоріненість на цій території міської традиції, яку не вдалося зруйнувати кримським татарам. Унаслідок потужних міграційних хвиль і майже безперервних війн міс-

та Криму розвивалися переважно як військові форпости з могутніми фортецями. Власне, і створення візантійської системи фем із призначеними Константинополем стратигами було викликане насамперед потребами оборони. Послаблення Візантії, яке завершилося захопленням її центральних областей у 1204 році хрестоносцями, означало для Криму розширення простору самостійності з виникненням цілого ряду напівнезалежних князівств. Князівство Феодоро, володарями якого були візантійці з вірменського роду Гаврасів-Таронітів, феодальне володіння аланів з містом фортецею Кирк-ер (Чуфут-Кале), формування нового економічного центру в Східній Тавриці навколо Судака (Сугдеї, Суружа) – усе це ознаки феодального розчленування, яке супроводжувалося бурхливим ростом міст.

Зі сказаного можна дійти висновку: закладений у межах осьового часу потужний імпульс колонізаційного освоєння великих територій і базованого на ньому трансформаційного типу розвитку безперервно діяв у регіоні Північного Причорномор'я, попри безліч несприятливих обставин, упродовж майже двох тисячоліть. Саме він увів майбутні українські терени у світ передової на той час Ойкумени – античної культури. Частіше й глибше вдумуватися в цей факт пропонував Є. Маланюк – адже йшлося про належність наших пращурів до кола неперевершеної у своєму універсалізмі культури старовинного світу, з частин якого пізніше вийшла вся західна цивілізація та європейська культура. «До цього кола не належала тоді ані Середня, ані Західна Європа, ані сусідні нам – від Заходу і, тим більше, від Півночі – народи» [11, с. 11–12].

На початок XVI ст. територія Кримського ханства охоплювала вже не тільки степовий і передгірний Крим, але й великі степові простори між низов'ями Дніпра й Дону, а також степ між Доном і Кубанню. Але відмовитися від кочового способу життя було важко навіть перекопським татарам, що мешкали в межах півострова, не кажучи вже про орду ногайців, яка кочувала в східному Приазов'ї. Оскільки примітивне скотарство татар не було в змозі їх прогодувати, вони приблизно двічі на рік влаштовували набіги на сусідів, забираючи із собою невільників.

Здобичництво не розв'язувало проблеми постачання, але зумовлювало ще глибший застій в економіці.

Степ, отже, відігравав в історії України роль, яку важко вкласти в однозначні оціночні характеристики. Як правило, він усвідомлювався як джерело небезпек, і був таким для тисяч людей, що стали бранцями татар, своєрідним «живим товаром». Але водночас Степ став регіоном волі. За Г. Турченко, «Степ формував новий тип особистості й новий тип взаємин, новий соціум – зовсім несхожий на замкнуте, розділене щільними становими перегородками суспільство середньовічної Європи. Козацька республіка – Запорозька Січ – була державною формою цього суспільства. Тут не було кріпацтва і формувалися нові, незвичні для тодішньої Польщі та Росії, але привабливі для їх закріпачених селян, по суті, буржуазні виробничі відносини. Ця територія – Вольності Війська Запорозького – була своєрідним “краєм волі”, “зоною свободи” і притягувала до себе невдоволених і здатних на протест» [15, с. 26].

Пізніше, будучи типовим порубіжжям з мусульманським світом, територія Південної України зазнала значно більших впливів з боку Османської імперії, ніж будь-яка інша в наших нинішніх межах. Наслідком турецько-татарської експансії стало відвоювання в генуезців Кафи і утворення тут провінції зі статусом спочатку санджака, а згодом бейлербейлика. Повіти провінції були водночас судовими округами, частка мусульман в адміністративному центрі провінції, назву якої вони вимовляли як Кефе, за даними О. Галенка, становила приблизно половину від 16-тисячного населення; у селах домінували, як правило, православні грецькі громади. Головним промислом у провінції Кефе була работоргівля, започаткована ще в генуезькі часи [1, с. 111].

У другій половині XV ст. у широких верствах населення Кримського ханства утвердилася східнотатарська, досить демократична й віротерпима версія ісламу. Ситуація змінилася після 1475 року – вплив принципів халіфату на Крим різко посилювався. У 1517 році турецький султан був проголошений халіфом усіх мусульман-сунітів, ставши по суті верховним главою ісламської ієрархії Кримського ханства. Навіть після приєднання Криму

до Росії іслам лишався духовним стрижнем кримськотатарської культури.

Упродовж своєї понад двох з половиною тисячолітньої історії стан і статус регіону зазнавав значних змін, що, природно, зумовлювало істотні відмінності в поселенській практиці, побуті, соціонормативній та політичній культурі. Сформувавшись як ареал середземноморської колонізації, він надовго потрапив у сферу впливу різноманітних кочових племен, які доволі часто були носіями раціональності в організації власного війська й побуту, але виступали в ролі деструктивної сили у ставленні до міської культури Античності і раннього Середньовіччя. Зі стану майже цілковитого запустіння цю територію пробували виводити містобудівні ініціативи правителів Великого князівства Литовського, щоправда, кочівники швидко руйнували новозасновані міста. Справі зарадила, починаючи з кінця XVI ст., козацька колонізація. Для сусідньої Московії ці землі являли собою майже безмежне поле для колонізаторських зусиль, яке, утім, потрібно було захищати від турецько-татарських нападів. Завдання їх відвоювання від Османської імперії для її правителів виявилися, однак, простішими, ніж завдання пізнішого заселення величезних територій. Хаотична переселенська політика царизму зумовила як підвищену рухливість, так і неймовірну етнічну строкатість місцевого населення.

Опинившись практично в центрі вузла протиріч європейської (католицько-протестантської), азійсько-африканської (мусульманської) та євразійської (православно-мусульманської) цивілізацій, українські землі були оточені певним ореолом притягальності, чим були зумовлені змагання «за українську корону» впродовж усього XVIII ст. Ішлося про спробу зробити з українських земель щось на зразок напівсамостійного герцогства (можливо, за прикладом німецьких мікродержав) [13, с. 120–128]. Проте претендентів «на корону» не могло не відлякувати сусідство з агресивним Степом.

Г. Турченко звертає увагу на те, що Південь як більш-менш однорідна цілісність лишався таким лише до останньої чверті XIX ст. Пізніше під впливом бурхливого економічного розвитку він перетворився на достатньо сегментовану територію, на якій почали виокремлюватися нові істо-

рико-географічні ареали. Про чисельність цих ареалів і їхню конфігурацію в літературі немає єдиної точки зору. Питання про національно-територіальний характер Степового Півдня, вважає дослідниця, лишається маловивченим. Західна Україна, Слобожанщина та Лівобережна Україна описані значно краще [15, с. 10–13].

Специфічність південного регіону України виникла значною мірою внаслідок змін у просторовій системі Російської імперії, пов'язаних, з одного боку, з відкриттям величезних неосвоєних джерел сировинних ресурсів, а з другого, – із впливом на соціальну структуру реформи 1861 року. І. Кононов фіксує у зв'язку з цим появу соціального механізму, який спрямував міграційні потоки з українських та російських губерній на Донбас. Близькість між українцями й росіянами, яка виникла історично, породила синтетичні явища в культурі регіону. На означення ключового елемента етнічної структури Донбасу І. Кононов запропонував термін «домінуюча етнічна коаліція». Він же обґрунтував дуалістичну модель культурного генома жителів Донбасу, пов'язану з переходом від цінностей макрорівня до цінностей мікрорівня і легалізацією індивідуалізму та гедонізму, яка відкривала шлях як до фамілізму, так і до клієнтелізму [6, с. 5–6].

У міру промислового освоєння регіону, щедро обдарованого, як виявилось, корисними копалинами, потреба в робочій силі зростала, і задовольнялася вона переважно за рахунок прибульців з півночі. На основі переважання у складі місцевої робочої сили «російського елемента» в регіоні сформувалася ситуація російсько-українського культурного дуалізму з переважанням російської мови. За умов прискореної радянської модернізації придатні для експлуатації ресурси швидко вичерпувалися, водночас екології регіону було завдано непоправної шкоди.

У контексті фактичної деетнізації і примусово насадженого атеїзму формувалася специфічна ідентичність з російсько-культурним забарвленням. В. Котигоренко вважає її не лише деетнізованою, але (у деяких проявах) «децивілізованою». Фактор граничності, який особливо давався взнаки на Сході й Півдні України, усе ж допоміг зберігати відносно плюралістичність етнопонаціональної струк-

тури – з притаманним їй синкретизмом, тобто включенням у певне цивілізаційне поле невласливих йому чужорідних елементів [4, с. 62].

Політична історія Донбасу, констатував відомий американський історик японського походження Гіроакі Куромія, легко вкладається в поняття «регіоналізм», але перебуває у складних відносинах з поняттями «клас» і «нація». Регіональна ідентичність тут не була ані російською, ані українською; Г. Куромія визначає її як позанаціональну (щоправда, зі знаком запитання). Донбас був майже нечутливим до будь-яких проявів націоналізму; ідея незалежності України в час громадянської війни тут не мала масової підтримки. Більш популярними в усьому південному регіоні були ідеї анархізму й отаманщини. Лише поступово, під впливом «революції в уявленнях», ідея української незалежності оволодівала умами місцевих мешканців. Н. Махно, за Г. Куромією, доходив до неї поступово, і лише перебуваючи в екзилі, за кордоном прийняв ідею про окремішний статус України від Росії. Але загалом, доводить Г. Куромія, сама по собі порубіжність, уособлюючи «негативну свободу», забезпечувала ідентичність. «Як тільки Донбас став модернізуватися, він знову став функціонувати як символічна “окраїнна” земля». У надзвичайно незалежному мисленні вільного Степу – корені привабливої сили Донбасу. «Кожного разу, коли Київ намагається створити українську націю, Донбас поводить так, ніби це надукраїнська, антиметропольна козацька земля».

Будучи втіленням такого розуміння свободи, Донбас лишався некерованим, політично та економічно проблемним і для Москви. Тривалий вплив рис Дикого поля (волелюбність, войовничість, жорстокість, схильність до терору, незалежність) і досі позначаються на ментальності й поведінкових стереотипах на південному сході України. Постійно демонструючи прагнення до свободи, він створює проблеми для будь-якої влади [9, с. 541–554; 10, с. 83–84].

Бум будівництва шахт здійснив помітний вплив на суспільні настрої донського козацтва і тих нащадків Чорноморського козачого війська, які мешкали поблизу Маріуполя і в Криму. Не бачачи для себе кращої професійної перспективи, багато з них стали шахтарями й металургами.

Утім, належність до пролетаріату і навіть до компартії не завжди була гарантією ціннісних переорієнтацій. Потрапляючи до складу номенклатури, багато представників чи нащадків колишнього козацтва тяжіли не до Харкова (потім Києва), а до Москви. Не випадково наприкінці 80-х років ХХ ст. більшість дисидентських організацій Наддніпрянської України виникли серед шахтарів Донбасу, в Одесі та Криму [17, р. 61–62].

Перенасиченість міст Південної України промисловими об'єктами, орієнтованими переважно на забезпечення військово-політичного паритету з країнами Заходу, зумовила цілий ряд негативних явищ, які набували хронічного характеру. Відставання від світових зразків за якісними показниками (ресурсозатратність, енергозбереження, економічна ефективність) не скорочувалося, а зростало – разом з наростанням диспропорцій у розміщенні продуктивних сил, помітним зниженням продуктивності праці, хронічними негараздами в аграрному секторі. Декларувалися все нові й нові реформи, але реальних зрушень на краще досягти не вдавалося. Безкінечні зміни адміністративно-територіального поділу призводили до дисбалансів, перехід на територіальну модель управління виявився програшним, і від нього довелося відмовитися.

Сформована під виразним впливом протилежних тенденцій економічна мо-

дель Донбасу мала у своїй основі клієнтельну організацію економічних груп на основі особистих залежностей. Сповідувана цими групами версія економічного націоналізму не передбачає, однак, солідаризму між бізнесом і робітниками. «Ця модель стимулювала глибоке соціальне розшарування, ієрархічну підпорядкованість більшості населення незначній меншості та постійну інтенцію насильства». Що ж до власного проекту організації політичного простору, то його місцева еліта не виробила. Федералізм, що його після 2004 року частина її обрала своїм прапором, став не більш як ситуаційною реакцією на програш [7, с. 8].

Там, де втрачаються критерії раціонального цілепокладання, править бал утопічний тип свідомості – з наївною впевненістю в тому, що свобода «без берегів» відкриває шлях до процвітання й добробуту. Насправді, відмова від головної функціональної цінності людського існування – цінності життя окремої людини – руйнує дощенту суспільну тканину буття. Коли в абсолют зводиться принцип «або – або», а насильство тлумачиться як єдиний надійний інструмент суспільних змін, це означає доведену до абсурду примітивізацію суспільної свідомості. Єдине, чого можна досягти на цьому шляху – поглиблення політизації і так вже до краю дезорієнтованого соціуму, нового наростання асоціальної активності.

Джерела та література

1. Галенко О. Які османські володіння існували на кримському півострові? *Крим: шлях крізь віки : Історія у запитаннях і відповідях* / упоряд. Г. Боряк ; відп. ред. В. А. Смолій. Київ : Ін-т історії України НАНУ, 2014.
2. Гриценко А. А. Влияние политических и ландшафтных границ на региональную идентичность в российско-украинском порубежье : автореферат. Москва, 2010.
3. Гулевич В. Н. Кримське ханство й Північне Причорномор'я в період правління Гаджи Гірея (1442–1466 рр.). *Український історичний журнал*. 2014. № 6.
4. Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості. Київ, 2011.
5. Коган В. М. Формирование человека пограничья: маргинализация, интеграция, андрогинизация. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Философия. Социология»*. 2007. Т. 20. № 1.
6. Кононов І. Донбас в етнокультурних координатах України (соціологічний аналіз) : автореферат. Київ, 2005.
7. Кононов І. Ф. Донбас та Галичина: причини напруженості в стосунках та пошук історичного компромісу. *Стосунки Сходу і Заходу України: минуле, сьогодення та майбутнє : Матеріали Всеукр. конф., 25–26 трав., 2006 р., м. Луганськ*. Луганськ, 2006.
8. Крим: шлях крізь віки : Історія у запитаннях і відповідях / упоряд. Г. Боряк ; відп. ред. В. А. Смолій. Київ : Ін-т історії України НАНУ, 2014.

9. Куромія Г. Донбас поміж Україною та Росією: позанаціональна ідентичність? *Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Хрестоматія з сучасної історії регіонів*. Луганськ, 2002.
10. Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі. Українсько-російське прикордоння. 1870–1990 роки. Київ, 2002.
11. Маланюк С. Нариси з історії нашої культури. Київ, 1992.
12. Назаретян А. П. Цивилізаційні кризи в контексті універсальної історії: синергетика, психологія і футурологія : монографія. Москва : ПЕР СЭ, 2001.
13. Папакін Г. Змагання за українську корону у XVIII ст.: перші претенденти. *Ранньомодерна Україна на перехресті цивілізацій, культур, держав та регіонів*. Київ, 2014.
14. Розов Н. С. Геополітика, геоэкономика і геокультура: взаємозв'язок динамічних сфер в історії Росії. *Общественные науки и современность*. 2011. № 4.
15. Турченко Г. Південна Україна на зламі епох (1914–1922 рр.). Запоріжжя, 2005.
16. Хобга С. В. Образ «жителя пограничья»: методика дослідження і результати. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2010. № 889.
17. Kuzio T., Wilson A. Ukraine: perestroika to independence. Edmonton ; Toronto, 1994.

References

1. HALENKO, What Ottoman Possessions Existed on the Crimean Peninsula? In: Hennadiy BORIAK (compiler), Valeriy SMOLIY (editor). *Crimea: A Path through the Ages: A History in Questions and Answers*. Kyiv: NASU Institute of History of Ukraine, 2014, p. 111 [in Ukrainian].
2. GRITSENKO, Anton. *Influence of Political and Landscape Frontiers on Regional Identity in the Russian-Ukrainian Borderland*. An author's abstract of Ph.D. in Geography thesis. RAS Institute of Geography. Specialty: 25.00.24 – Economic, Social, Political, and Recreational Geography. Moscow, 2010, 25 pp. [in Russian].
3. HULEVYCH, Vladyslav. Crimean Khanate and the Northern Black Sea Coast during the Reign of Haji Giray (1442–1466). In: Valeriy SMOLIY, ed.-in-chief, *The Ukrainian Historical Journal*, 2014, 6, 4–28 [in Ukrainian].
4. PANCHUK, May (ed.). *Ethno-Political Processes in Ukraine: Regional Features*. Kyiv: Ivan Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2011, 395, [1] pp. [in Ukrainian].
5. KOGAN, V. Formation of a Frontier Man: Marginalization, Integration, and Androgynization. In: *Proceedings of the Volodymyr Vernadskyi Taurida National University. Series: Philosophy. Sociology*, 2007, vol. 20, no. 1, pp. 169–174 [in Russian].
6. KONONOV, Illia. *Donbass in Ethno-Cultural Coordinates of Ukraine (A Sociological Analysis)*. An author's abstract of the Doctor of Social Sciences thesis, Taras Shevchenko Luhansk National Pedagogical University. Specialty: 22.00.04 – Special and Branch Sociologies. Kyiv, 2005 [in Ukrainian].
7. KONONOV, Illia. Donbas and Halychyna: Causes of Tensions in Their Relations and Search for a Historical Compromise. In: Illia KONONOV, ed., *Relations between the East and the West of Ukraine: Past, Present, and Future: Proceedings of the All-Ukrainian Conference, May 25–26, 2006*. Taras Shevchenko Luhansk National Pedagogical University. Luhansk: Knowledge, 2006, pp. 5–27 [in Ukrainian].
8. BORIAK, Hennadiy (compiler), Valeriy SMOLIY (editor). *Crimea: A Path through the Ages: A History in Questions and Answers*. Kyiv: NASU Institute of History of Ukraine, 2014, 456 pp. [in Ukrainian].
9. KUROMIYA, Hiroaki. Donbas between Ukraine and Russia: An Extra-National Identity? In: Illia KONONOV, ed., *Globalization. Regionalization. Regional Policy: A Reading-Book on the Contemporary History of Regions*. Luhansk: Alma Mater – Knowledge, 2002, pp. 541–554 [in Ukrainian].
10. KUROMIYA, Hiroaki. *Freedom and Terror in the Donbas. A Ukrainian-Russian Borderland, 1870s–1990s*. Kyiv: Osnovy, 2002 [in Ukrainian].
11. MALANIUK, Yevhen. *Essays on the History of Our Culture*. Kyiv: Oberehy, 1992 [in Ukrainian].
12. NAZARETYAN, Hagop. *Civilization Crises in the Context of Universal History: Synergetics, Psychology, and Futurology: A Monograph*. Moscow: Per Se, 2001, 240 pp. [in Russian].
13. PAPAKIN, Heorhiy. Competition for the Ukrainian Crown in the XVIIIth Century: the First Contenders. In Valeriy SMOLIY, ed.-in-chief, *Early Modern Ukraine at the Crossroads of Civi-*

zations, Cultures, States, and Regions. Kyiv: Institute of History of Ukraine, 2014, pp. 120–128 [in Ukrainian].

14. ROZOV, Nikolay. Geopolitics, Geo-economics and Geo-Culture: Relationship of Dynamic Spheres in the History of Russia. In: Vladimir SOGRIN, ed.-in-chief, *Social Sciences and the Contemporary World*, 2011, 4, 107–121 [in Russian].

15. TURCHENKO, Halyna. *Southern Ukraine at the Turn of Ages (1914–1922)*. Zaporizhzhia: Prosvita, 2005, 324 pp. [in Ukrainian].

16. KHOBTA, Svitlana. The Image of a «Resident of the Borderland»: A Research Methodology and Results. In: Hryhoriy Zadorozhnyi, ed.-in-chief, *Bulletin of the Vasyl Karazin Kharkiv National University*. Kharkiv, 2010, no. 889, iss. 25: *Sociological Studies of Contemporary Society: Methodology, Theory, Methods*, pp. 87–91 [in Russian].

17. KUZIO, Taras, Andrew WILSON. *Ukraine: Perestroika to Independence*. London: Macmillan, 1994 [in English].

SUMMARY

The South of Ukraine is an extremely specific region. This is, first of all, the contact zone, the range of the meeting of the Mediterranean and nomadic civilizations, the region of the colonization processes, which have started long before the period of our era. Secondly, this is the territory of the Ukrainian Cossacks formation. It is the belligerent military community, which has responded adequately to the challenge of the nomadic Steppe and cleared the space for new social relations on this territory. Thirdly, it is an arena of active *mixing* of various ethnic communities and the competition of various types of nationalism. Contacts and conflicts on this territory for centuries have created a diverse mixture of borrowings and mutual misunderstandings, which form the object of increased scientific interest.

The complex interweaving of various civilizational influences in combination with the historically determined ethno-cultural, linguistic, confessional diversity for many centuries has created a society that is unstable in its conscious priorities in the South of Ukraine. It is difficult to identify it by traditional features that have dominated in Ukrainian regional analytics for a long time. Traditional Soviet vision of the Southern Ukraine region predominantly as an area of a *new familiarization*, has not been useful for its study as a historically formed integrity with its own ethno-genetic code, peculiarities of social stratification, socio-normative and political culture. The scientific searches and established approaches with the domination of the narrative and the lack of attempts to enter the history of the region into the global process of interaction of civilizations, states, ethnic groups and cultures have been hindered.

The time has come for the transition to a new scientific language, which is devoid of linearity in the approaches and simplified explanations. The latest trends in world history and the focus on universalism of conceptual foundations, the emphasis on *related stories* and interstate, inter-ethnic relations, captious attention to the *borderline* specificity of territories and societies should be taken into account as much as possible.

Keywords: Historical Regionalistics, Southern Ukraine, civilizational boundary, regional analysis, borders.